

Pavao Jonjić

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

E-mail: pjonjic@public.srce.hr

STRANAC I NEPRIJATELJ

SAŽETAK

Rad je imao namjeru istražiti odnos prema strancu u pojedinim društvima, posebice u starom vijeku. Polazeći od jednostavne definicije da je stranac onaj koji nije pripadnik grupe, autor se upušta u socijalnopovijesnu analizu progona stranaca, promatranja stranaca kao neprijatelja, kao uzurpatora, odvođenja stranaca u ropstvo, deportacije stranaca s njihovih ognjišta. Odnos prema strancu ili prema svakom strancu u svim vremenima i društvima staroga vijeka nije bio posve isti, ali je u svima stranac bio osoba manje vrijednosti, "barbar", onaj koji je različit, pa i onda kada je saveznik ili dobrodošao.

KLJUČNE RIJEČI: stranac, stari vijek, neprijatelj, rob, progon, deportacija

KEY WORDS: foreigner, ancient world, enemy, slave, exile, deportation

Uvod

Najjednostavnija definicija stranca je "onaj koji ne pripada grupi". Haudry (1990: 64-65), baveći se korijenima Indoevropljana, kaže da je čovjek po rođenju pripadnik društvenog tijela, te oni koji su rođeni u grupi (indoev. **swe*) su ujedno i "članovi grupe", "prijatelji" i "slobodni ljudi". Na grčkom i latinskom "slobodan" (grč. *ἐλεύθερος*, lat. *liber*) je "onaj koji vjeruje". U hetitskom isti korijen je za slobodnog čovjeka (*arawa-*) i prijatelja (*ara-*), "onog koji pripada grupi". Onaj koji nije pripadnik grupe je stranac ili neprijatelj na što ukazuje dvostruka vrijednost latinske riječi *hostis* < **ghosti-*. Anglosasi su koristili riječ *wealh* kako za britanske starosjedioce (tj. strance, Velšane),

tako i za robove (Blair prema Heršak, 1993: 193). Moglo bi se zaključiti da je rob najčešće bio zarobljen neprijatelj, tj. stranac.

Kod australskih domorodaca uz totemizam su bila raširena i “štetna vjerovanja” (lat. *maleficium*).¹ U osnovi, odnos totemizma i “štetnog vjerovanja” je dualistički odnos dobra i zla. Liječenjem se mogu baviti samo vračevi, dok se štetnom magijom može baviti bilo tko. Kao krivci za štetne magije bili su okrivljavani ljudi iz drugog plemena. Bilo kakvo zlo da ih je zadesilo (bolest, smrt), koje je imalo neuočljive uzroke, pripisivano je zlim radnjama neprijatelja, pripadnika drugoga plemena. Ratovi među plemenima su uglavnom počinjali zbog uzajamnog optuživanja za zle radnje kojima se nanosi šteta drugome. Uz te optužbe, usporedo s nekim drugim motivima kao što su otmice žena, slučajna ubojstva i uvrede, započinjali bi međuplemenski sukobi, pljačkaški pohodi, pa i osvajački ratovi. Napadi na neprijatelja uglavnom bi uslijedili noću, pa je protiv takvog napada bilo teško išta poduzeti. Svijest čovjeka bila je prožeta strahom od opasnosti koja mu je prijetila danju i noću, kako u naselju, tako i izvan njega. Strah od nepoznatoga, stranoga, neprijatelja je temelj na kojem počiva štetna magija (Tokarjev, 1978: 84-87).

Stranac u starom Egiptu i kod Hetita

Za vrijeme Stare Države, koja započinje s 3. dinastijom, u Egiptu se stanovništvo dijeli u četiri osnovne skupine: činovnike, slobodnjake, zanatlije i “poslušne”. Robovi (*bakku*) su uglavnom domaće stanovništvo, za koje se pretpostavlja da su potomci zarobljenika iz vremena ratujućih noma i ratova između Gornjeg i Donjeg Egipta. Imamo i primjera odvođenja stranaca u ropstvo, kao onaj iz vremena kralja Pepija I, kad su Egipćani pod zapovjedništvom Une razorili zemlju Heriuša, pobili na desetke tisuća ljudi, a mnoge odveli u ropstvo (Novak, 1967: 48). Za vrijeme Srednje Države, vrijeme početka izgradnje velikog sistema kanala za navodnjavanje, postoje robovi koji su uglavnom *stranci* zarobljeni prilikom ratnih pohoda. Takav jedan pohod

¹ Vjerovanje u urok (vračanja, gatanja, radnje vezane uz urok).

Sesostrisa, vladara 12. dinastije, opisuje Herodot.² Stranci zarobljeni u ratovima ili pribavljeni kupnjom postaju *kraljevim tijelom*, zapravo vlasništvom Egipćana (Eggebrecht, 1987: 51). Ratne zarobljenike koji su dospjeli u zarobljeništvo prilikom uspješnih ratnih pohoda Egipćana na Nubiju, Libiju, istočnu pustinju ili Siriju faraon ili njegov glasnik davali su onom tko ih je zarobio, ako je to bio pojedinačni podvig, ili bi ih raspodijelio među vojskom ako je to bilo grupno zarobljavanje. Kad Egipćani osvajaju nubijska područja bogata zlatom, u rudnicima rade uglavnom domoroci i ratni zarobljenici. Opise rada u tim rudnicima nalazimo u spisima grčkog povjesničara Diodora.³ Gospodar je roba mogao prodati ili iznajmiti. Često su robovima mijenjana njihova kanaanska ili nubijska imena u egipatska (Montet, 1979: 66). Pred kraj postojanja Srednje Države Egipat je upoznao strašno vrijeme vladavine neprijateljskih Hiksa, o čemu imamo Manetovo svjedočenje.⁴

Kad su Hetiti krenuli u širenje svoje države imali su običaj raseljavanja pokorenih naroda. Ukoliko bi narodi s kojima bi zaratili položili oružje bez daljnje borbe, s njima bi sklopili savez, vladaru bi ponudili položaj njihovog podanika koji bi upravljao tim područjem, a stanovništvo bi bilo djelomice raseljeno. Ukoliko bi neprijatelji pružili otpor, Hetiti su se ponašali puno okrutnije, nemilice bi ih odvodili u ropstvo ili ih deportirali. Iz vremena Murišila II (1345-1315 pr.n.e.) potječu anali, pisani suhoparnim jezikom, ali s preciznim navođenjem činjenica o pohodima Hetita. U njima postoji opis pohoda na Aravanu u kojem se navode podaci o pljački i odvođenju stanovništva u ropstvo.⁵ U tekstu se označava zarobljenik sumerskim ideogramom NAM.RA

² "Vrativši se u Egipat i kaznivši brata, Sesostris je mnoštvo zarobljenika koje je doveo iz pokorenih zemalja ovako iskoristio: morali su vući veliko i teško kamenje nabavljeno za vremena ovog kralja u Hefestov hram i propokati sve kanale kojima je Egipat sad ispresijecan..." (Herodot, *Hist.* II,108).

³ Diodorov opis nubijskih rudnika zlata glasi: "Egipatski kraljevi šalju u rudnike zlata osuđene prijestupnike i ratne zarobljenike, ali i ljude osuđene pod lažnim optužbama ili uhapšene zbog kraljeva hira... Broj kažnjenika vrlo je velik, svima su okovane noge i moraju neprekidno raditi, i danju i noću, a svaka mogućnost bijega je isključena." (Eggebrecht, 1987: 49.)

⁴ "Božanski je gnjev bijesnio nad nama, a ne znam zašto su i ljudi jedne nepoznate rase, koja je došla sa istoka, imali smjelosti da upadnu u našu zemlju koju su bez poteškoća i bez borbe osvojili. Ti su se ljudi smatrali kao gospodari, divljački su palili gradove, rušili do temelja hramove bogova i postupali prema urođenicima najgorom okrutnošću, daveći jedne, vodeći u roblje žene i djecu" (Novak, 1967: 131).

⁵ "I porazio sam svu zemlju Aravanu. I koliko sam samo zarobljenika iz zemlje Aravane doveo u kraljevsku

(čitano *arnuvala* na hetitiskom), u smislu: “deportirani” (Heršak, 1992: 184).

Stranac u biblijska vremena

Izlaskom iz egipatskog ropstva Izraelci se uputiše u zemlju Kanaanaca. Stanovništvo koje su tamo zatekli za njih je bilo strano tkivo. Oni su za njih pogani, krivovjerni, koji još uvijek štiju svoje kumire, s kojima je bolje ne imati posla. Zbog toga moraju biti protjerani sa zemlje koju će nastaviti Izraelci,⁶ te Izraelcima ne bi valjalo sklapati bilo kakav savez s njima.⁷ Očito je da su Izraelci zaposjednutu zemlju smatrali svojom, a ne onih koji su je prije nastavali. Oni koji su zatečeni na njoj su uzurpatori te ih treba prognati. Oni su drugog vjerovanja i običaja, te su opasnost za *pravovjerne*, koje se treba lišiti. Stvaranjem države se donekle mijenja odnos prema strancu. U osnovi su u starom Izraelu postojale dvije vrste državljana: domoroci (hebr. *'ezrahim ha'ares*) i stranci-pridošlice (hebr. *gerim*)⁸ (Rebić, 1983: 156). S vremenom su neki od tih stranaca postali *prozeliti*, koji su prihvatili židovske običaje i Mojsijev zakon.⁹ No, ipak su oni uvijek smatrani građanima drugog reda, “jer oni nisu bili Židovi po naravi, po rođenju, već samo po vjeri odnosno pravdi (hebr. *gere-ha-ša'ar*)” (Rebić, 1983: 157). Ni kada su bili u ropstvu nisu stranci bili u istom položaju kao Izraelci koji su radi raznih razloga (siromaštvo, dugovi) dospjeli u ropski položaj.¹⁰ Slično je bilo i kod Amoričana,

palaču, bilo ih je 3500. Koliko su zarobljenika, blaščadi i ovaca kući doveli oficiri, pješadija i komora u Hatušu, to se nije moglo prebrojati” (*Mursilijevi anali*, prema prijevodu M. Jirsaka, u knjizi: V. Zamorovský, *Tajna Hetita*).

⁶ “Postavit ću ti granicu: od Crvenoga do Filistejskog mora, od pustinje pa do Rijeke. Predat ću, naime, stanovništvo zemlje u tvoje šake, a ti ga ispred tjeraj” (Izl 23,31).

⁷ “Ne pravi savez ni s njima ni s njihovim kumirima. Neka ne ostanu u tvojoj zemlji da te ne navode na grijeh protiv mene. Ako bi štovao njihove kumire, to bi ti bila stupica” (Izl 23,32-33).

⁸ “U sedmom mjesecu, deseti dan toga mjeseca, postite i ne obavljajte nikakva posla: ni domorodac ni stranac koji među vama boravi. Jer toga dana nad vama se ima izvršiti obred pomirenja, da se očistite od svih svojih grijeha te da pred Jahvom budete čisti” (Lev 16,29-30).

⁹ “Ako bi stranac koji među vama boravi htio svetkovati Pashu u čast Jahvi, svi se njegovi muški moraju obrezati. Tek tada neka pristupi i slavi je, jer je tada kao i domorodac zemlje. Ali neobrezani ne smije od nje jesti. Neka vrijedi isto pravilo za domoročca i pridošlicu koji među vama boravi” (Izl 12,48-49).

¹⁰ “A robove i ropkinje, budeš li ih htio imati, možete kupiti, i muške i ženske, od naroda koji su oko vas. Možete ih kupovati i od pridošlica koji s vama borave; od njihovih obitelji što žive s vama” (Lev 25,44-45). “Prema njima možete nastupati kao prema robovima. Ali prema svojoj braći Izraelcima, nitko ne smije grubo postupati” (Lev 25,46).

gdje je slobodan čovjek mogao pasti u ropstvo, ali se, za razliku od ostalih robova, mogao otkupiti radom.¹¹

Tiglat-Pileser III (744-727. pr.n.e.) pokušao je ratovanjima i naseljavanjem opustošenih područja učvrstiti asirsku državu. Nakon njega su Salamanazar V. i Sargon II. nastavili njegovu politiku. Tako su Asirci tri godine opsjedali Samariju, da bi je na kraju osvojili, i mnoge Izraelce odvukoše u asirsko sužanjstvo,¹² a na ispražnjenu zemlju naseliše druge narode sa istoka.¹³ Kasnije će od njih nastati mješanci, Samarijanci (Rebić, 1983: 66). Sargon II (722-705. pr.n.e.) bi nakon osvajanja grada svoje prijestolje stavio na vrata grada, a zarobljenici bi prolazili ispred njega. Na čelu kolone je bio kralj zauzetog grada, koji bi morao podnijeti najgore muke. Asirci bi mu vadili oči, zatvarali ga u kavez, sve dok kralj ne bi odlučio skratiti mu muke. Tako je Sargon pred sobom dao živa oderati kralja osvojenog grada Damaska. Žene i kćeri pobijeđenog kralja odvođene su u asirske hareme, a one njegovih podanika pale bi u ropstvo. Vojnici su masakrirali, odsijecali glave i donosili ih pred kralja, gdje bi pisar bilježio broj. Od muškaraca bi na životu ostavljali djecu i majstore, koje bi odvodili u ropstvo, gdje bi radili najteže poslove. One koje bi ostavili na životu bi deportirali ponekad u slabo naseljene krajeve (Contenau, 1978: 135-136). Robovima bi se, po starom mezopotamskom običaju,¹⁴ vjerojatno utiskivali žigovi, kao dokaz vlasništva. Za sobom su Asirci često ostavljali samo opljačkanu i spaljenu zemlju.¹⁵

U povijesnom sjećanju Židova važnu ulogu igra “babilonsko sužanjstvo”.

¹¹ “Ako čovjeku prispije dug, ili je vezan jamstvom, pa u ropsku službu dâ svoju ženu, svoga sina, tri će godine raditi u kući njihova kupca, ili njihova vjerovnika (zaduženika) a četvrtu steći slobodu” (*Hamurabijev zakonik*, čl. 117).

¹² “Devete godine Hošeine vladavine zauze asirski kralj Samariju i odvede Izraelce u sužanjstvo u Asiriju. Naselio ih je u Helahu, i na Haboru, rijeci u Gozanu, i u gradovima medijskim” (2 Kr 17,6).

¹³ “Asirski je kralj doveo ljude iz Babilona, iz Kute, iz Ave, Hamata i iz Sefarvajima, i naselio ih u gradovima Samarije mjesto Izraelaca” (2 Kr 17,24).

¹⁴ “Ako utiskivač žiga, bez pristanka (znanja) vlasnika roba sa roba odstrani znak neotuđivosti roba, tom utiskivaču žiga da se odsiječe ruka” (*Hamurabijev zakonik*, čl. 226).

¹⁵ U pismu što ga upućuje Sargon bogu Ašuru, gdje govori o svom osmom vojnom pohodu koji je uglavnom vođen u Urartu (714. pr.n.e.), stoji: “Kao skakavce upravio sam stoku svojeg logora na poljane grada; uništili su raslinje i opustošili dolinu” (Contenau, 1978: 137).

Za vrijeme vladavine kralja Jojakina Judejci se godine 597. pr.n.e. pobuniše protiv Babilonaca. Tada Nabukodonozor II (605-562. pr.n.e.) zauzme Jeruzalem i odvede veći broj Židova, skupa sa kraljem, u Babilon. Na prijestolje je postavio Jojakinova strica Sidakiju, koji će desetak godina kasnije, na poticaj egipatskog faraona Aprijesa (588-568. pr.n.e.), dići pobunu protiv Babilonaca. Sedamnaestog dana petog mjeseca devetnaeste godine Nabukodonozorova vladanja (586. pr.n.e.) zapovjednik kraljeve garde Nebuzaradan zauzme Jeruzalem, razruši grad, sravnja "svetište nad svetištima"¹⁶ do temelja i odvede nove ljude u sužanjstvo (2 Kr 25,8-11). U zemlji je ostavio neke od malih ljudi: vinogradare i ratare (2 Kr 25,12). U babilonskom izgnanstvu našli su Judejci Izraelce iz sjevernog kraljevstva koji su dovedeni za vrijeme Sargona II. u Babilon. Tamo su bile brojne židovske kolonije uz rijeku Eufkrat, posebice uz kanal Kebar, gdje su obrađivali zemlju. Dugotrajno izgnanstvo je pojačalo njihov nacionalni i vjerski identitet, te su izgrađivali posebne prostorije (kuće sastanaka, hebr. *bet-knesset*, grč. *sinagoge*) u kojima su ispunjavali svoje društvene i duhovne potrebe (Rebić, 1983: 66). Babilonsko sužanjstvo je završilo 539. pr.n.e., kada su Perzijanci srušili Babilonsko carstvo.

Stranac u staroj Indiji

Oko 1500. pr.n.e. Ariji su vjerojatno prodrli u područje Indije, gdje se razvila civilizacija utemeljena na sanskrtu i vedskoj kulturi. Vedski bogovi popuštaju ljudima pod učinkom obrednih riječi (*brahman*), te personificiraju sile i fenomene prirode. S druge strane imamo zle duhove, demone, koji nose generičko ime *asura* (slični iranskom *ahura*). Oni su neprijatelji bogova i ljudi, miješaju se u svagdašnji život, pa se protiv njih valja boriti molitvama i čarolijama. Ljudima pritisnutim svakodnevnim teškoćama magija pomaže da se oslobode nerazumnog straha, te svoju snagu crpe iz obiteljskog kolektivizma, klase ili kaste.

U indijskom društvu postoje četiri kaste: *brahmana* ili svećenika, kšatrija

¹⁶ Salomonov hram građen sedam i po godina, posvećen 961. pr.n.e. (1 Kr 6).

(*kṣatriya*) ili ratnika, vajišija (*vaiśya*) ili zanatlija i zemljoradnika, te šudra (*śūdra*) ili sluga. Po svojoj karmi (*karman*) ili njenu učinku pojedinac je uvršten u pojedinu kastu, a ona se tiče univerzalnog reda u cijelosti ili *dharme*. Rođeni ili ponovo rođeni, koji zbog toga služe ostalim trima kastama su šudre, društveno i vjerski podređeni. U njihovu su kastu uključeni *starosjedioci* tamne kože, koje su pobjedili Arijci, a njima su se kasnije pridružili Arijci upali u siromaštvo. Postoje još ljudi izvan kaste ili čandale (*caṇḍāla*), kasnije nazivani “nedodirljivima”. Društvo u njima gleda ono što je najružnije u ljudskom rodu, a oni moraju brižljivo izbjegavati svoj dodir sa članovima kaste, jer bi ih time okaljali. U kategoriju ljudi izvan kaste svrstani su *stranci*, ali oni ne podliježu istom vrijeđanju kao čandale, iako su također “nedodirljivi”, budući da ne pripadaju *dharmi* i nisu upućeni u Vedu. Zbog neznanja domaćeg jezika nazivaju ih *mlećcha*, što bi označavalo “barbara”, a doslovan prijevod bi bio “mucavac” ili “natucalo”. Izraz *mlećcha* se često upotrebljavao za osvajače koji su najčešće prodirali sa sjeverozapada, te se u indijskom slikarstvu uvriježila tradicija da se prikazuju obučeni kao ljudi iz hladnijih predjela u kojima žive iranizirani ili helenizirani Parti. Stranci ugledna porijekla se primaju s poštovanjem u brahmansku kuću, ali se neki uobičajeni obredi ne mogu obavljati u njihovom prisustvu. Često se događala uspješna hinduizacija stranaca, te bi tada bili uvedeni u kastu, ponekad i u onu visoku (Auboyer, 1979: 47-51).

Čandragupta, koji je vladao između 313 (312) i 289. pr.n.e. začeo je dinastiju Maurija, te bio na čelu carstva koje se prostiralo od Inda do Gangesa. Njegov sin Ašoka, koji je stupio na prijestolje 264 pr.n.e., poput oca je nemilosrdno postupao prema stanovnicima moćnog kraljevstva Kalingga koje je osvojio. U ropstvo je odveo stotinu i pedeset tisuća osoba, od kojih je mnoštvo poginulo, a sto tisuća ih je ubijeno.¹⁷ Navodno su ta zlodjela navela Ašoku da se preobrati u budizam.

¹⁷ Iz XIII. proglasa u kojem Ašoka izražava kajanje zbog zlodjela u Kalinggi: “Osvajanje neke nezavisne zemlje to znači: ubijanje, smrt i zarobljeništvo ljudi: tu misao žestoko osjeća Prijatelj bogova, pritisla ga je ona svom težinom” (Auboyer, 1979: 21).

Stranac u antičkom svijetu

Za vrijeme trojanskog rata, Ahajci koji su se nalazili daleko od svojih domova, a zbog dugog izbivanja im je ponestalo hrane, vršili su pljačkaške pohode po Maloj Aziji,¹⁸ te se nisu zadovoljavali samo ratnim plijenom, već su odvodili ljude u ropstvo (Homer, *Ilijada* XIX, 140 i dalje). Stranac koji je živio u nekoj grčkoj državi najčešće je bio ratni zarobljenik, odnosno rob (*δοῦλος*). Heloti (*εἰλωτες*) u Sparti su bili pokoreni raznorodni stanovnici Lakonije i Mesenije, za koje se danas misli da po svom društvenom položaju nisu pripadali ni kmetovima ni robovima, već su predstavljali specifičnu društvenu kategoriju, helotsku, sličnu tesalskim *penestima*, antičkim *pelastima* i nekim drugim kategorijama. Stanovali su u selima na spartijanskoj "građanskoj zemlji" u Lakoniji i Meseniji, te su kao i zemlja bili kolektivno vlasništvo države. Služili su pojedinim Spartijatima kojima su obrađivali zemlju, te je bilo utvrđeno koliko su gospodarima, posjednicima pojedinih klarota, imali davati od ljetine svake godine, bez obzira na urod (Lisičar, 1971: 89-90). Spartanci su u određenim vremenskim razmacima vršili protjerivanje stranaca (*ξενηλασία*).

Atena je bila tolerantnija prema strancima nego Sparta, te je dopuštala mnogim neatenskim Grcima da žive na njenom tlu. To su bili udomaćeni stranci ili naseljenici, meteci (*μέτοικοι*).¹⁹ Među njima je bilo najviše Grka, ali i Feničana, Frigijaca, Egipćana, pa čak i Arapa. No stoljećima se sačuvao pogrđni naziv za ne-Grka: "barbar" (*βάρβαρος*). U 5. st. pr.n.e. Atena je bila puna takvih naseljenika: bilo ih je oko dvadeset tisuća, gotovo polovica ukupnog stanovništva (Flacelière, 1979: 50). Imali su gotovo sve novčane obaveze kao ostali građani, napose većine *liturgija* (državnih obaveza), ali su bili oslobođeni *trijerarhije* jer je pretpostavljala zapovjedništvo nad ratnim brodom. Uz to su

¹⁸ "Kada naselan grad Ahéjci razore koji/ Trojski; u boju, gdje kipi i buči, odvaljuju ruke/ Moj je posao glavni al' kada dijeljenje dođe./ Mnogo većim te darom darivaju, a ja se vraćam/ K lādama s darom malenim, al'milim, od rata trđan" (Homer, *Ilijada* I, 164-168).

¹⁹ "Dapače, čak ako treba prosuđivati osvrćući se na mnoštvo [pučanstva], ne smije se to činiti prema bilo kojem mnoštvu (nužno, naime, u državama ima i stanoviti broj robova, naselaca i tuđinaca), nego uzimajući u obzir one koji su dio države i od kojih se država sastoji kao od svojstvenih dijelova" (Aristotel, *Politika* 1326a 17-22).

plaćali poseban godišnji porez u iznosu od 12 drahmi (šest nadnica) za muškarca, odnosno 6 drahmi (tri nadnice) za žene. U vojsci su bili oklopljeni pješaci *hopliti*, ali najčešće veslači na ratnim brodovima.²⁰ Nisu imali pristup u efebije, ali su, za razliku od robova, mogli pohađati gimnazije. Pred sudom je naseljenika zastupao građanin koji mu je bio branitelj odnosno zaštitnik.²¹ Imovina meteka bila je pod zaštitom *arhonta polemarha*, zaduženog za sve sporove među naseljenicima. Naseljenik koji bi prestao plaćati "glavarinu", ili bi na nezakonit način želio steći građansko pravo, bio bi pretvoren u roba (Flacelière, 1979: 53).

U homersko doba, pa i kasnije, glavni izvor robova su bili ratovi. Poražen ratnik pošao bi sužnjem svoga gospodara i ostajao mu u službi ako njegovi bližnji nisu imali za "pristojnu" otkupninu. Kad bi se zauzeo neki grad svi bi pošteđeni stanovnici bili odvođeni u roblje. Uz to je i gusarenje bilo način pribavljanja robova. Bila je razvijena i trgovina "ljudskom stokom", a najviše se poslova sklapalo u Trakiji, Kariji i Frigiji, jer je najveći broj robova pristizao iz tih krajeva. Kod "barbara", pa i kod Grka (osim u Atici nakon Solonovih zakona), otac je mogao prodati djecu u roblje. Ako Atenjanin nije imao mogućnosti odgajati dijete, "izložio" bi ga, odnosno ostavio na hrpi smeća. Dijete bi umrlo ili bi ga netko uzeo (kao na primjer Edipa) da mu bude rob (Flacelière, 1979: 55). Iz osвете bi mu Grci, da bi uznizili neprijatelja, utisnuli biljeg.²² Uobičajena je bila i kolonizacija područja koja bi nakon ratova ostala

²⁰ "Tako u drevnim vremenima kod nekih [država] rukotvorac bijaše rob ili tuđinac, te su stoga i većina danas. I najbolja država neće od rukotvorca načinjati građanina" (Aristotel, *Politika* 1278a 7-9).

²¹ "Građanin ne postaje građanin time što negdje stanuje (jer i naselci i robovi dijele s ostalima zajedničko kućište), niti pak tko od onih što imaju pravo da se spore i pojavljuju pred sudom (jer to pripada i onima koji sudjeluju u zajedništvu na temelju ugovora [i jer dotične i time pripada]; često pak naselci ni u tome potpuno ne sudjeluju, nego moraju uzeti zastupnika, tako tek nekako nesavršeno sudjeluju u tome zajedništvu) nego kao što o djeci, zbog nedoraslosti još upisanoj u građane, i starcima oslobođenim dužnosti, treba reći da su nekako građani, ali ne naprosto, nego dodavši kako jedni nisu još punoljetni dok su drugi već prestarjeli ili što god drugo (naime, nije važno točno što, jer je rečeno jasno)" (Aristotel, *Politika* 1275a 7-19).

²² "Samljani su zarobljenim Atenjanima za osvetu na čelo užizali sovu; Atenjani su, naime, njima užizali samsku lađu. Samska je lađa brod uzvinuta pramca nalik na svinjsku njušku i s većom brodskom šupljinom i širim bokovima tako da može ploviti i debelim morem i da je brza. To je ime dobila po tome što se prvi put pojavila na Samu kada ju je dao sagraditi tiranin Polikrat. Na te žigove kažu da je nišanio i zagonetni Aristofanov stih: *Ta samski narod vrlo je naobražen*" (Plutarh, *Periklo* 26).

ispražnjena ili bi to zahtijevali strateški interesi.²³

U starorimskim društvenim zbivanjima još od početka republike bili su prisutni robovi. Gotovo uvijek se nazivaju *servi* (po jednoj rimskoj etimologiji od *servare*: oni kojima je kao zarobljenicima pošteđen život) (Lisičar, 1971: 335). Inače, podaci o ropstvu postoje već u doba starije republike, te se neke naznake mogu naći u Zakonima XII ploča (451-450. pr.n.e.).²⁴ Najrašireniji način prikupljanja robova, posebice u vrijeme kasne republike i principata, jest pretvaranje ratnih zarobljenika i dužnika iz provincije u robove. Po navodima Strabona, u jednom od centara trgovine robljem, Delosu, znalo je dnevno i po 10.000 robova promijeniti vlasnika (Schneider, 1987: 95), a za vrijeme prvoga punskog rata Rimljani su prodali preko 25.000 stanovnika Agrigenta (Lisičar, 1971: 336). Konzul Pomponije Mato je 231. pr.n.e. na Sardiniji sa psima išao u lov na ljude, a tek 176. pr.n.e. Tiberij Sempronij Grakh (otac) pokorio je taj narod, te osamdeset tisuća ljudi pobio ili odveo u ropstvo (Lisičar, 1971: 336). Nakon poraza makedonskog kralja Perzeja (168. pr.n.e.), protivnici su optužili tisuću ahajskih odličnika da su surađivali s Perzejom, te ih Rimljani odvedoše u Rim. Među njima je bio povjesničar Polibije. Iako su stalno pristizale molbe Ahajaca da ih se oslobodi, oslobođeni su tek na inzistiranje Scipiona, koji se posebice zauzeo za Polibija. U vrijeme oslobađanja preživjelo ih je samo 300.²⁵

Robovi su bili ljudi brutalno istrGANI iz svoje nacionalne i civilizacijske sredine; njihova sudbina bila je utoliko teža zahvaljujući činjenici da su veleposjednici izbjegavali držati veći broj robova iste narodnosti na svojim posjedima, jer su se bojali organiziranja robova radi pobune. Zbog tog su robovi

²³ "Od njegovih je vojni najviše zadovoljstva izazvala ona na trački Herzonez jer je donijela spas ondje nastanjenim Helenima: ne samo što je doveo tisuću atenskih doseljenika i time ojačao stanovništvo tamošnjih gradova, nego je i prevlaku pregradio utverdama i prijevojima od mora do mora i tako zapriječio upade Tračana koji su preplavljivali Herzonez i učinio kraj dugotrajnu i tešku ratu koji je onaj kraj, u svom dodiru sa susjednim barbarskim područjima i prepun razbojničkih bandi na međama i unutar međa, sve vrijeme tištio" (Plutarh, *Periklo* 19).

²⁴ "Ako otac tri puta proda sina [u ropstvo], sin treba da se oslobodi oca" (*Zakoni XII ploča*, IV,2).

²⁵ "Kada se zbog Polibija Scipion kod njega zauzeo za prognanike iz Ahaje, kako su se u senatu dugo vodile rasprave o toj stvari jer su se jedni izjašnjavali za njihov povratak kući a drugi protiv, Katon, ustavši, reče: 'Kao da nemamo što drugo da radimo, sjedimo čitav dan raspravljajući o tome da li da jadne grčke starčiče pokopaju naši grobari ili oni u Ahaji'" (Plutarh, *Marko Katon* 9).

imali malu mogućnost očuvanja svog etničkog identiteta (Schneider, 1987: 96). U povijesti Rima česti su bili ustanci robova, robovski ratovi (*bellum servile*). Najstariji izvor je iz vremena Posidonija iz Apameje (135-45. pr.n.e.), čije djelo nije sačuvano, ali je izvještaj sačuvan u epitoni izgubljene XVI. Livijeve knjige (Lisičar, 1971: 337).²⁶ Dolazilo je i do pobuna među pokorenim narodima u provincijama. Tako u Neronovo vrijeme bukne židovski ustanak²⁷ kojemu je uzrok bio veliki tribut, te despotsko držanje prokuratora Gesija Flora, koji je čak bio ispraznio blagajnu jeruzalemskog hrama.²⁸

Zaključna napomena

Niti je uvijek, niti u svim starovjekovnim državama odnos prema strancima bio isti. On je umnogome bio određen socijalnim i političkim prilikama u tim državama. Kod država u kojima su postojale osvajačke “imperijalne” težnje gotovo se u pravilu javljalo ponižavanje onih “koji su drugačiji”, posvemašnje proganjanje stranaca, masovna silovanja, ubojstva, tjeranje ljudi na obavljanje pogubnih poslova i tretiranje ljudi koji od davnina žive na nekim prostorima kao uzurpatora, te proglašavanje istih tuđincima i neprijateljima. I tako se kroz sva razdoblja i sve do danas taj obrazac ponavlja, te i u suvremenom svijetu postoje “stratezi” koji ga koriste pri stvaranju “velikog carstva”. U ime ideje o “velikoj Srbiji” na tlu bivše Jugoslavije došlo je do masovnih ubojstava, silovanja, progona. Na odnosu stranac-neprijatelj razvila se ideja

²⁶ “Rat je počeo rob Eun, po porijeklu Sirac, koji je sakupio četu seoskih robova, oslobodio ergastule, povećao broj vojnika formirajući pravu vojsku” (Livije XVI).

²⁷ “Po čitavom Istoku bila je proširena stara i postojana vjera da je od sudbine određeno da u to vrijeme zavladaju svijetom ljudi koji bi došli iz Judeje. To proročanstvo, koje se, kako se kasnije iz događaja pokazalo, ticalo rimskog cara [Vespazijana], protegnuli su Židovi na sebe, te se pobunili protiv Rima. Ubili su rimskog namjesnika i osim toga razbili vojsku konzularnog namjesnika iz Sirije, koji mu je došao u pomoć, i pritom su oteli jednog orla” (Svetonije, *Vespazijan* 4).

²⁸ “Pokornost je Judejaca ipak potrajala do prokuratora Gesija Flora. Pod njim nastade rat. A kad ga je pokušao zaustaviti, Cestija su Gala snašle različite bitke, i to češće nepovoljne. Kad je om umro, po usudu ili od zasićenosti životom, po Neronovu nalogu Vespazijan je, zahvaljujući sreći i dobru glasu i izvrsnim pomoćnicima, za dva ljeta zaposjeo pobjedničkom vojskom sve krajeve i sve gradove osim Jeruzalema” (Tacit, *Hist.* V,10).

“čiste rase”, čistog etničkog područja. Onaj koji pripada drugom narodu ili drugoj vjeri treba biti uništen ili prognan, jer on je onaj koji donosi nedaće, on je bolest koja bi mogla uništiti etničko tkivo. Dojučerašnji susjed gubi svoju individualnost, depersonalizira se, on postaje ne-čovjek, netko koga možete bez grižnje savjesti ubiti, poniziti, mučiti. Pri tom treba sve što podsjeća na neprijatelja spaliti, uništiti, da ništa ne ukazuje na to da je on nekad tu živio.

Može se nekome činiti začudnom priča o “izabranom narodu”, sačinjena od nevjerojatnih povjesnih izmišljotina, kao ona generala Sečujca u govoru na srpskom narodnom saboru godine 1790. o srpskom narodu kao najstarijem narodu na svijetu, koji se jednoć protezao od Karpata do Jadranskog mora, te vojevao protiv Rimljana, Gota i Huna, a plašio ga se i sam Aleksandar Veliki (Grmek, Gjidara i Šimac, 1993: 41-42). Ali mit s vremenom prerasta u politički program, u dugoročnu nacionalnu strategiju, koja bi usprkos povijesnim mijenama i novoj stvarnosti trebala vratiti nakad izgublenu slavu srednjovjekovne srpske države, čiji je daljnji uzlet prekinula navala Turaka. Ili, kako piše u Načertaniju Ilije Garašanina, Turci su “preprečili” da srpski carevi postanu grčki, a da se na mjesto propalog istočno-rimskog postavi “srbsko-slaveno carstvo”.²⁹ U Jugoslaviji, u kojoj su imali dominaciju, na što ukazuje nadzastupljenost Srba u državnoj administraciji, policiji i vojsci,³⁰ “izabrani narod” je postao “ugroženi narod” okružen neprijateljima. U *Memorandumu SANU*, predlošku za politiku koja će dovesti do rata, piše: “No najveću nevolju čini to što srpski narod nema državu kao što je drugi narodi imaju” (Grmek, Gjidara i Šimac, 1993:178). Drugi se narodi optužuju za zlo koje se događa srpskom narodu, te se agresija opravdava tezom da, ukoliko srpski narod želi preživjeti, mora to spriječiti.

²⁹ Iz Načertanija (Program spoljašne i nacionalne politike Srbije) I. Garašanina: “Po istoriji ovoj zna se da su srpski carevi počeli bili grčkom carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mesto propadšeg istočno-rimskog carstva postavili srbsko-slaveno carstvo i ovo naknadili. Car Dušan silni primio je već grb carstva grčkog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i preprečio je ovaj posao za dugo vreme, no sad pošto je sila Turska slomljena i uništena tako reći, treba da počne isti onaj duh dejstvovati, i prekinuti posao na novo nastaviti” (Grmek, Gjidara i Šimac, 1993: 45).

³⁰ U kraljevskoj Jugoslaviji 1926. godine od 165 djelatnih generala 161 je bio Srbin, 1969. godine 73,6% jugoslavenske administracije bili su Srbi iako je njihov udio u ukupnoj populaciji bio 39,6%. Pred raspad Jugoslavije 63% časnika bili su Srbi.

LITERATURA

- ARISTOTEL (1988). *Politika*. Zagreb: Globus - Sveučilišna naklada Liber.
- AUBOYER, Jeannine (1979). *Indija do VIII stoljeća*. Zagreb: Naprijed.
- Biblija. Stari i Novi zavjet* (1994). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- CONTENAU, Georges (1978). *Babilon i Asirija*. Zagreb: Naprijed.
- EGGEBRECHT, Arne (1987). "Rane visokorazvijene kulture: Stari Egipat." u: Helmuth Schneider (ur.). *Povijest rada: Od starog Egipta do danas*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- FLACELIÈRE, Robert (1979). *Grčka u doba Perikla*. Zagreb: Naprijed.
- GRMEK, Mirko, Marc GJIDARA, Neven ŠIMAC (1993). *Etničko čišćenje: Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*. Zagreb: Globus.
- HAUDRY, Jean (1990). *Indoevropljani*. S. Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- HERODOT (1988). *The History of Herodotus*. Electronically Enhanced Text: World Library, Inc.
- HERŠAK, Emil (1992). "Najstariji primjeri raseljavanja (deportacije) stanovništva", *Migracijske teme*, Zagreb, 8(2): 183-206.
- HERŠAK, Emil (1993). "Ranosrednjovjekovno nazivlje vlasti i moći (nemoći) i srodni problemi", *Revija za sociologiju*, Zagreb, 24(3-4): 183-201.
- HOMER (1987). *Ilijada*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- LISIČAR, Petar (1971). *Grci i Rimljani*. Zagreb: Školska knjiga.
- MONTET, Pierre (1979). *Egipat u doba Ramzesa*. Zagreb: Naprijed.

NOVAK, Grga (1967). *Egipat*. Zagreb: Izdavački zavod JAZU.

PLUTARH (1988). *Usporedni životopisi*, I-III. Zagreb: August Cesarac.

REBIĆ, Adalbert (1983). *Biblijske starine*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

SCHNEIDER, Helmuth (1987). "Antička robovlasnička privreda: Imperium Romanum", u: Helmuth Schneider (ur.). *Povijest rada: Od starog Egipta do danas*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

SVETONIJE TRANKVIL, Gaj [Suetonius Tranquillus, Gaius] (1978). *Dvanaest rimskih careva*. Zagreb: Naprijed.

TACIT, Komelije [Tacitus, Cornelius] (1987). *Historije/Historiae*. Zagreb: Latina et Graeca.

TOKARJEV, Sergej A. (1978). *Rani oblici religije i njihov razvoj*. Sarajevo: Svjetlost.

VIŠIĆ, Marko (1989). *Zakonici drevne Mezopotamije*. Sarajevo: Svjetlost.

Zakonik dvanaest ploča/Leges duodecim tabularum (1994). Zagreb: Latina et Graeca.

FOREIGNER AND ENEMY

SUMMARY

The paper examines the relationship towards foreigners in diverse societies, especially in the ancient world. Proceeding from a simple definition that foreigners are non-members of a group, the author enters into a social-historical analysis of expulsion of foreigners, foreigners as enemies, as usurpers, of deportation of foreigners into slavery, deportation from their homes. The relationship to foreigners, and to all foreigners, was not always the same at all times in all societies of the ancient world, but in all of them foreigners were lesser valued persons, "barbarians", these that were different, even where they were allies or well-received.